

Iwona Anna NDiaye

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

**Z historii polskich przekładów powieści
Doktor Żywago Borysa Pasternaka
(na podstawie korespondencji Jerzego Giedroycia
i Gustawa Herlinga-Grudzińskiego
oraz Jerzego Stempowskiego i Marii Dąbrowskiej)**

Rosyjscy pisarze, dysydenci i emigranci doświadczali różnorodnych działań represyjnych ze strony totalitarnego państwa: od wykluczenia ze Związku Pisarzy, poprzez nagonkę w prasie, zakaz publikacji, konfiskowanie rękopisów, aż po jej skrajne formy: areszty, łagry, deportację czy wreszcie pozbawienie obywatelstwa. Utwory o wymowie antyradzieckiej, odbiegające od narzuconej metody twórczości artystycznej realizmu socjalistycznego, wyrażające negatywny stosunek do rewolucji październikowej czy będące kroniką epoki komunistycznego terroru, nie miały szansy zaistnieć oficjalnie w ZSRR do lat 90. XX wieku.

Bezprecedensowy przypadek stanowi biografia twórcza Borysa Pasternaka oraz historia wydania powieści *Doktor Żywago* (*Доктор Живаго*), za którą autor w 1958 roku został nagrodzony Literacką Nagrodą Nobla. Fakt uhonorowania po raz pierwszy tak prestiżową nagrodą pisarza radzieckiego nie spotkał się jednak z przychylną reakcją władzy¹. Ukazanie się pierwodruku w przekładzie na język włoski [Pasternak 1957b], a także wymowa ideowa utworu oparta na krytycznym ujęciu rewolucji październikowej i wojny domowej stały się powodem nagonki na pisarza, którego wykluczono ze Związku Pisarzy i szkalowano w napastliwych artykułach. Obawiając się dalszych represji, pisarz odmówił przyjęcia nagrody, jednak traumatyczne przeżycia stały się przyczyną choroby pisarza, który dwa lata później zmarł. Przez kolejne trzydzieści lat twórczość B. Pasternaka była zakazana w ZSRR. Prezydium Rady Pisarzy Radzieckich zniosło ten zakaz dopiero w 1987 roku.

¹ Iwan Bunin, który otrzymał Literacką Nagrodę Nobla w 1933 r., jako przedstawiciel tzw. białej emigracji, został oficjalnie pozbawiony obywatelstwa przez władze ZSRR.

Nagonka w prasie radzieckiej i opinia pisarza antykomunistycznego miały bezpośredni wpływ na recepcję twórczości B. Pasternaka w Polsce Ludowej². Publikacje w polskiej prasie powojennej powieleły wypowiedzi sowieckich krytyków, a ich charakter wymownie oddaje tytuł artykułu zamieszczonego w opiniotwórczym miesięczniku „Literatura Radziecka”: *O postępkach członka Związku Pisarzy ZSRR B. Pasternaka uwłaczających tytułowi pisarza radzieckiego (tekst uchwały dotyczącej usunięcia B. Pasternaka ze Związku Pisarzy ZSRR)* [O postępkach... 1959, 179–180]³.

Do nielicznych należały takie gesty jak depesza gratulacyjna przesłana do noblisty przez Antoniego Słonimskiego, prezesa Związku Literatów Polskich. Ten akt cywilnej odwagi podkreślał założyciel i redaktor paryskiej „Kultury” Jerzy Giedroyc w liście z 6 grudnia 1958 roku skierowanym do Zdzisława Najdera: „Jest w dzisiejszym «Monde» depesza z Warszawy, że na publicznym odczycie Słonimski odczytał wiersz ku czci Pasternaka. Dobra rozgrywka przed Zjazdem Literatów⁴. Jednak smutne, że w Polsce tylko starzy ludzie mają jeszcze odwagę” [Jerzy Giedroyc 2014, 28].

W 1958 roku *Doktor Żywago* znalazł się na pierwszym miejscu listy bestsellerów dziennika „The New York Times”, jednakże legalne publikacje powieści w polskich czasopismach były możliwe dopiero w latach 90. W tym kontekście sensacyjny pozostaje fakt, iż fragmenty zakazanej powieści były opublikowane na rok przed przyznaniem B. Pasternakowi Nagrody Nobla. A zatem była to pierwsza publikacja na świecie, co zawdzięczamy Ziemowitowi Fedeckiemu, który otrzymał rękopis od autora i przywiózł go do Polski. Z. Fedeccki nie tylko osobiście poznał autora podczas pobytu w Moskwie jako *attaché* prasowy polskiej ambasady, lecz także w ciężkich dla B. Pasternaka czasach wspierał go finansowo.

Po raz pierwszy fragmenty powieści ukazały się w 1957 roku w kwartalniku „Opinie” w tłumaczeniu Marii Mongridowej. Zgodnie z zapewnieniem Z. Fedecckiego, opublikowanie całej powieści nie było wówczas możliwe z kilku powodów. Zasadnicza jednak pozostawała kwestia cenzury komunistycznej:

² Recepcję *Doktora Żywago* w Polsce omawia m.in. Krystyna Czywicka. Zob. [Чипицка 1993, 67–73].

³ Zob. inne publikacje z tego okresu: [Oszanin o B. Pasternaku... 1957, 12; „Vie Nuove”... 1958, 11; *Echa decyzji*... 1958, 6; *Pasternak usunięty*... 1958, 2].

⁴ Mowa o Zjeździe Związku Literatów Polskich, który obradował w dniach 15–17 grudnia 1958 r. we Wrocławiu. Przyjęto na nim uchwałę w sprawie ograniczania wolności wypowiedzi. Jej zapis brzmiał: „Walny Zjazd Delegatów ZLP stwierdza, że obecna polityka cenzuralna, która zatrzymała w ostatnich czasach ponad 30 książek wybitnych pisarzy i usiłuje zadania cenzury przerzucić na wydawców i redaktorów pism, stanowi poważną groźbę dla rozwoju literatury zaangażowanej w sprawy współczesne. Walny Zjazd zobowiązuje Zarząd Główny do podejmowania wszelkich kroków broniących wolności słowa”. Cyt. wg [Jerzy Giedroyc... 2014, 28].

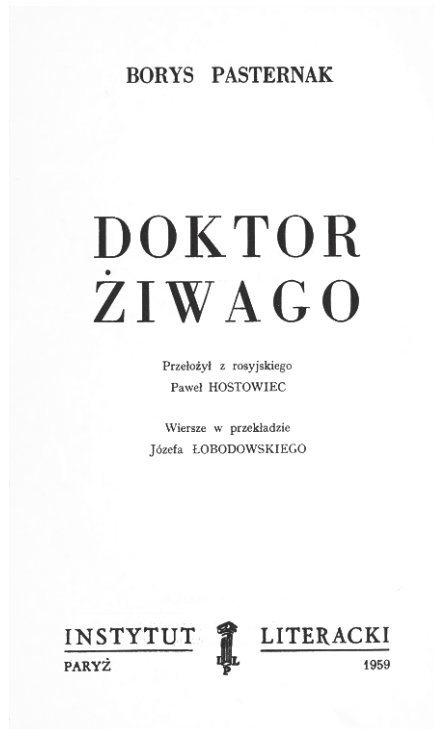
Na litość boską, była połowa lat 50., nie istniały wydawnictwa prywatne ani drugi obieg! W piśmie „Opinie” mogliśmy dać fragment powieści (...) Tłumaczka, pani Maria Mongirdowa, zachorowała i zmarła. Przekazałem powieść Sewerynowi Pollakowi, umowę z nim podpisał PIW. Na Zachodzie pies z kulawą nogą nie zainteresował się utworem, dopóki Pasternak nie dostał Nobla. A w Polsce nie można było wydać książki uznanej za antysowiecką, której autora wyrzucono ze związku literatów. Gdy potem dzwoniли do Pollaka, bali się nawet wymieniać tytułu utworu: „Panie Sewerynie, mamy z panem umowę na tę powieść, no wie pan. Zaliczki na tę książkę, wie pan, którą, proszę nie zwracać i w ogóle nie będziemy już o tym mówić”... Być może, Herling Grudziński, który napisał, że *Doktor Żywago* nie ukazał się z racji meskinerii Fedeckiego, nie słyszał o cenzurze w PRL, ale parę osób jeszcze o tym pamięta [*W cieniu...* 2003]⁵.

Fragmenty *Doktora Żywago* „przemycono” również w zbiorze opowiadań *Drogi napowietrzne* z 1973 roku. Autor wstępu i tłumaczeń – Seweryn Pollak – oczywiście nie zamieścił wzmianki o prażródle rozdziałów *Ciocia Ola* i *Z nowej powieści o 1905 roku* [Pasternak 1973, 555–583]. W 1987 roku powieść w różnych tłumaczeniach ukazała się w periodykach o zasięgu ogólnokrajowym: tygodniku literacko-społecznym „Życie Literackie” (przekład Igora Śniatyńskiego), tygodniku społeczno-politycznym „Polityka” (przekład Marii Mongridowej) oraz miesięczniku „Argumenty” (przekład Marii Mongridowej, Bazylego Grodzickiego) [Pasternak 1987a; Pasternak 1987b; Pasternak 1987c; Pasternak 1988a; Pasternak 1988b].

Współczesny polski odbiorca zna powieść *Doktor Żywago* w przekładzie Ewy Rojewskiej-Olejarczuk przygotowanym nakładem Państwowego Instytutu Wydawniczego. Dwadzieścia pięć wierszy wzięła na warsztat cała plejada znawców i znakomitych tłumaczy literatury rosyjskiej. Poza Ewą Rojewską-Olejarczuk, część poetycką tłumaczyli: Dorota Chościelewska, Andrzej Drawicz, Mieczysław Jastrun, Wiesław Karczewski, Seweryn Pollak, Adam Pomorski, Anatol Stern, Stanisław Ulicki, Józef Waczków. Jednakże publikacja książkowa z 1990 roku nie została opatrzona notą wydawniczą, wprowadzeniem, szkicem biograficznym czy komentarzem tłumacza, co pozbawiło czytelnika świadomości istnienia serii przekładowej. Ponadto zatarciu uległ tak ważny w tym przypadku kontekst polityczny, odnoszący się do okoliczności powstania pierwszych przekładów na język polski, które z uwagi na cenzurę polityczną były rozpowszechniane w drugim obiegu [Pasternak 1990].

⁵ We wstępie do pierwszego polskiego wydania *Doktora Żywago* lakonicznie stwierdzono: „Drukujemy fragmenty powieści Borysa Pasternaka, która ma się wkrótce ukazać nakładem jednego z wydawnictw radzieckich” [Pasternak 1957, 14]. Jednak zapowiedź ta mogła być zrealizowana w Rosji dopiero w okresie pieriestrojki. Powieść została opublikowana w czasopiśmie „Nowyj mir” („Новый мир” 1988, styczeń–maj). Warto w tym kontekście przypomnieć, iż wiosną 1956 r. rękopis świeżo ukończonej powieści B. Pasternak przekazał redakcji czasopisma „Nowyj mir” i „Znamia” („Знамя”). Jednak w obydwu przypadkach spotkał się z odmową druku.

W niniejszej publikacji przypominamy okoliczności powstania pierwszego wydania książkowego, które ukazało się w 1959 roku nakładem Instytutu Literackiego (zob. ryc. 1), założonego w 1946 roku w Rzymie przez Jerzego Giedroycia i przeniesionego do podparyskiego Maisons-Laffitte w tomie XLIV serii Biblioteka „Kultury” [Pasternak 1959].

Ryc. 1. Strona tytułowa pierwszego książkowego wydania *Doktora Żywago* w języku polskim
Źródło: Ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu

Odtworzenie historii tej inicjatywy wydawniczej w kontekście ówczesnej sytuacji politycznej jest możliwe dzięki źródłom historycznym, publikacjom w wydawnictwach periodycznych, literaturze wspomnieniowej oraz kulturze epistolarnej. Okoliczności przywiezienia maszynopisu do Polski, uzyskania przez Instytut Literacki licencji na polskie tłumaczenie oraz wyboru osoby tłumacza utrwaliła m.in. korespondencja Jerzego Giedroycia i Gustawa Herlinga-Grudzińskiego⁶.

⁶ Kopie listów dostępne są w archiwum wydawnictwa Instytut Literacki w Maisons-Laffitte. Korespondencja w tłumaczeniu na język rosyjski była opublikowana w czasopiśmie „Новая Польша” w oprac. Zdzisława Kudelskiego. Zob. [Сделаюте... 2011, 9]. Fragmenty korespondencji zawierającej opis procesu wydawniczego przypomniał P. Mitzner w publikacji z 2017 r. [Мицнер 2017, 41–47].

To właśnie G. Herling-Grudziński, jako jeden z pierwszych, zwracał uwagę J. Giedroycia na dzieło przyszłego noblisty. W liście z 18 października 1957 roku roku polski emigrant pisał: „В ноябре выходит итальянский перевод огромного (650 страниц!) романа Бориса Пастернака, о котором мне еще в 48-м году говорил в Лондоне Котт⁷, что это единственное великое произведение русской литературы, написанное «в стол»” [Cyt. za: Мицнер 2017, 4, 41].

Jak wynika z materiałów archiwalnych, stosunkowo łatwo udało się rozstrzygnąć kwestie formalne i finansowe. Zgodę na licencję na polskie wydanie nieodpłatnie wyraził mediolański wydawca Giangiacomo Feltrinelli. Tłumaczenie sfinansował Kongres Wolności Kultury⁸, dodatkowego wsparcia materialnego udzielił Charles E. Merrill (junior) z Bostonu (USA). Zdecydowanie trudniejsze okazało się znalezienie odpowiedniego tłumacza. Do realizacji tego zamierzenia redaktor paryskiej „Kultury” próbował namówić wielu wybitnych znawców literatury rosyjskiej, w tym Ziemowita Fedeckiego⁹, Czesława Miłosza, Zbigniewa Herberta, a także pisarzy emigracyjnych i publicystów z kręgu paryskiej „Kultury” – Józefa Mackiewicza¹⁰ i Michała K. Pawlikowskiego¹¹. Propozycję tłumaczenia na język polski z wersji włoskiej złożył sam G. Herling-Grudziński w liście z 30 października 1958 roku:

Если вам удастся раздобыть средства на польское издание *Доктора Живаго*, то перевести этот роман с русского оригинала мог бы только Ю. Мацкевич. Если невозможно будет найти русский текст, то я сам был бы готов посвятить около 10 месяцев жизни, чтобы перевести роман с итальянского (но только после осуществления моих собственных писательских планов, то есть начиная с мая-июня будущего года). Разумеется, в обоих случаях стихи доктора Живаго должен был бы перевести Милош [Cyt. za: Мицнер 2017, 4, 43].

Ostatecznie jednak nikt z wymienionych pisarzy, z różnych powodów, nie zdecydował się wesprzeć tej inicjatywy. Do wielu głosów krytycznych, odnoszących się do poziomu literackiego oryginału, a także zasadności wydawania utworu

⁷ Jan Kot (1914 – 2001) – krytyk literacki, eseista, tłumacz, teoretyk teatru.

⁸ Kongres Wolności Kultury powstał w 1950 r. w Berlinie z inicjatywy amerykańskiej w celu wspierania antytotalitarnych dążeń intelektualistów. W zgromadzeniu założycielskim Kongresu wzięli udział m.in. Jerzy Giedroyc i Józef Czapski. Kongres działał w ponad 30 krajach, prowadząc m.in. działalność wydawniczą. Zob. [Jerzy Giedroyc... 2014, 28].

⁹ 28 listopada 1958 r. Ziemowit Fedekci, przebywający w tym czasie w Rzymie, pisał do Jerzego Giedroycia, że po powrocie do Polski, wspólnie z Waclawą Komarnicką, jest gotów zająć się przekładem. Pracę zamierzał rozpocząć w styczniu, a ukończyć 15 maja. Zob. [Мицнер 2017, 45].

¹⁰ Prośbę do J. Mackiewicza o podjęcie się tłumaczenia J. Giedroyc wyraził w liście z 11 grudnia 1958 r. J. Mackiewicz był zainteresowany, jednak z powodu innych zobowiązań odmówił i zaproponował osobę M.K. Pawlikowskiego [Мицнер 2017, 45].

¹¹ J. Giedroyc napisał do M.K. Pawlikowskiego 5 stycznia 1959 r., który wstępnie wyraził zgodę, jednak po pewnym czasie zrezygnował [Мицнер 2017, 45].

antykomunistycznego w warunkach „zimnej wojny”, dołączył Czesław Miłosz, którego kandydaturę zarówno Jerzy Giedroyc, jak i Gustaw Herling-Grudziński rozpatrywali w pierwszej kolejności:

Зося¹² спрашивала меня, не мог бы я перевести стихи Пастернака из *Доктора Живаго*. Я сказал ей, что по этому поводу думаю: до сих пор я никогда не пытался переводить Пастернака, чьи стихи мне представляются непереводаемыми. Я хотел бы когда-нибудь попробовать. Его стихи, опубликованные недавно в Польше, переведены очень плохо. Что из себя представляют стихи в *Докторе Живаго*, я понятия не имею, а французский перевод не позволяет составить о них какого-либо представления. Ясно только, что это целый сборник. Если оригинал соответствует тому, что осталось во французском переводе – тогда игра не стоит свеч, возня и хлопоты с этими стихами не окупятся их реальной ценностью.

Если Вы ставите своей целью издание *Живаго* на польском, то я должен добавить еще несколько замечаний. Мне не кажется, что сейчас это хорошая идея – хорошей она была бы несколько месяцев назад. По-моему, „Культура” должна совершить сейчас „отказной” маневр – говорю это, зная, что Вы не цените моих советов. Я имею в виду, что в условиях холодной войны „Культура” не должна позволять навязать себе роль антикоммунистического издательства, поскольку это может серьезно ослабить ее долгосрочное влияние и осложнить работу. (...) Ситуация же с романом Пастернака является результатом вручения Нобелевской премии и поднятой антикоммунистическими силами шумихи, причем, неудачной. (...) Чутье подсказывает мне, что издание *Живаго* по-польски сейчас будет расценено как акция против Бориса Пастернака. А куда лучше быть за него.

Однако важнее всего то, что *Доктор Живаго* представляется мне неинтересным для польского читателя. Пастернак находится на другом этапе самосознания, который у польских читателей уже позади [Cyt. za: Мицнер 2017, 4, 45–46].

Прочитал стихи Пастернака. Мне кажется, что это вещи очень неоднородные по своей художественной ценности, а намерения автора и вовсе представляют для меня загадку. Если мой диагноз верен, дело обстоит следующим образом. Пастернак – это своего рода аналог наших Тувима и Ивашкевича, его следовало бы поместить как раз посередине. Техника его соответствует приемам Скамандра, во всяком случае, некоторым ее аспектам. (...) Со времен Скамандра польская поэзия совершила огромный шаг вперед, опередив русскую поэзию на целых сто лет. В то время как религиозные стихи Пастернака возникли под влиянием Евангелия, совершенно в России (как мог бы предположить поэт) забытого. Отсюда двойственный характер <стихотворений Живаго>: с одной стороны, их так наз. душещипательность, для нас устаревшая, то есть стихи личного характера, слабые, ничуть не лучше послевоенного поэтического творчества

¹² Zofia Hertz (1910–2003) – współzałożycielka Instytutu Literackiego, najbliższa współpracownica Jerzego Giedroycia, po jego śmierci dyrektorka Instytutu Literackiego w Paryżu.

Ивашкевича. С другой – религиозные стихи, представляющие из себя не что иное, как пересказ некоторых страниц Евангелия <своими словами> – явление, вполне объяснимое в стране, где Евангелие не принадлежит к числу распротраненной литературы, но совершенно непонятное в странах, где то же самое Евангелие известно гораздо лучше.

Но даже при всем желании, перевести эти стихи я бы не смог. Если Вы хотите знать, почему, прочитайте стихотворение *Рождественская звезда* и обратите внимание на чередование рифм, особенно во второй его части. Я говорил с Вами о транскрипции. Но если убрать рифмы и этот регулярный ритм, исчезнет всё, поскольку больше там ничего нет – и останется посредственная проза. Это принципиально антиинтеллектуальная поэзия (а польская поэзия развилась не только в ритмическом, но в интеллектуальном отношении, отсюда среди молодых такой культ – пожалуй, чрезмерный – американской поэзии). (...) Это поэзия человека, связанного не столько цензурой, сколько самой словесностью, топчущейся на одном месте. Если прозаик может многое почерпнуть для себя в русском XIX веке, то поэт – отнюдь [*Ежи Гедройц...* 2008, 328–329. Cyt. za: Мицнер 2017, 4, 46].

Zatem zrealizowanie tego zamysłu zawdzięczamy przede wszystkim determinacji samego Jerzego Giedroycia, który w rezultacie powierzył to zadanie jednemu z najwybitniejszych polskich eseistów – Jerzemu Stempowskiemu (1893–1969)¹³. Cykl poetycki *Wiersze Jurija Żywago 1946–1953* (*Стихотворения Юрия Живаго 1946–1953*) włączony do końcowego rozdziału przełożył Józef Łobodowski (1909–1988)¹⁴, należący do bliskich współpracowników Jerzego Giedroycia, który, jak wynika z listu datowanego 14 lutego 1959 roku, podejmował się tego zadania z umiarkowanym entuzjazmem z uwagi na różny poziom artystyczny poszczególnych wierszy¹⁵:

Предложение принимаю тем охотнее, что многие из этих стихотворений у меня уже готовы. Их 25, разного, впрочем, качества, с очень сильными соседствуют довольно слабые, переводить которые мне не очень хочется, но ничего не поделаешь – понимаю, что необходим весь цикл [Cyt. za: Мицнер 2017, 4, 47].

¹³ Jerzy Stempowski, znany pod pseudonimem Paweł Hostowiec, na zamówienie Instytutu Literackiego przekładał również inne utwory pisarzy rosyjskich, m.in. opowiadania Aleksandra Sołżenicyna i Wiktora Niekrasowa.

¹⁴ Józef Łobodowski (pseudonim: José Lobodowski) – pisarz, poeta, publicysta, dziennikarz radiowy i tłumacz. W wydawnictwach Instytutu Literackiego opublikował przekłady utworów Abrahama Terca [i.e. Andriej Siniawskij], Iwana Iwanowa, Mikołaja Arzaka [i.e. Julij Daniel], Galiny Sieriebriakowej, Andrieja Sacharowa, Aleksandra Sołżenicyna. Zob. biogram opublikowany w [*Polski słownik biograficzny...* 2004–2005].

¹⁵ Doświadczenie pracy przekładowej nad poezją B. Pasternaka opisał w artykule: [Łobodowski 1959; Лободовский 2016, 72–78].

W listach kierowanych do G. Herlinga-Grudzińskiego redaktor „Kultury” regularnie informował o postępach prac i z satysfakcją oznajmiał sfinalizowanie projektu:

List z 19 stycznia 1959 roku:

[Jerzy Stempowski] взялся за перевод и намерен закончить его до мая. У меня просто камень с души упал. Открытым остается вопрос перевода поэтической части. Если Зб[игнев] Херберт за это не возьмется, то предложу [Юзефу] Лободовскому. Хочу в мартовском номере объявить подписку и сделать листовку о подписке, которую лондонская пресса, может быть, согласится добавить к своему тиражу. Как Вы знаете, я пессимист в том, что касается эмигр[антского] читательского рынка, однако истерия вокруг Пастернака может помочь. В таких обстоятельствах есть шансы, что книга будет готова к июлю, так что ее можно будет распространить на фестивале [молодежи и студентов], а значит, возможно, FE сколько-нибудь закупит [Cyt. za: Мицнер 2017, 4, 46–47].

List z 22 lutego 1959 roku:

Доктор Живаго продвигается. Стемповский уже выслал мне две первые главы перевода. Действительно отлично. Если бы была премия для переводчиков, без всякого сомнения, ее следовало бы присудить ему. Переводы Лободовского, которые я тоже частично получил, также очень хороши. Начинаю большую – по моим возможностям – подписную кампанию. Перспективы скорее хорошие [Cyt. za: Мицнер 2017, 4, 47].

List z 29 czerwca 1959 roku:

Живаго готов, заканчиваем переплет и около 5 июля разошлем подписчикам. Удалось [Cyt. za: Мицнер 2017, 4, 47].

Ważnym źródłem informacji pozostaje również ożywiona korespondencja prowadzona przez Marię Dąbrowską i Jerzego Stempowskiego, syna publicysty i działacza społecznego oraz masonskiego Stanisława Stempowskiego, wieloletniego partnera życiowego pisarki, którzy w okresie czterdziestu lat stali się dla siebie intelektualnymi partnerami. Listy z lat 1926–1965 nie tylko pozwalają lepiej poznać dwie wybitne indywidualności, lecz także pozostają swoistą kroniką historyczną [Dąbrowska 2010]¹⁶.

¹⁶ Projekt wydawniczy edycji listów dwojga pisarzy, zainicjowany w 2006 r. przez Instytut Dokumentacji i Studiów nad Literaturą Polską, Oddział Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie oraz Towarzystwo „Więź”, został sfinalizowany w 2010 r. Trzytomowe wydanie stanowiło pełną źródłową rekonstrukcję korespondencji prowadzonej w l. 1926–1965. Korespondencja ta utrwaliła nie tylko fakty biograficzne z życia prywatnego obojga pisarzy, lecz także szeroki kontekst społeczny

Przekład literatury rosyjskiej to jeden z ciekawszych wątków w listach J. Stempowskiego i M. Dąbrowskiej. Korespondujący szczegółowo dokumentowali poszczególne etapy prac nad przekładem i procesem wydawniczym, pojawiające się problemy przekładowe, występowali w roli wzajemnych recenzentów i konsultantów. Najwięcej miejsca zajmuje wymiana listowna poświęcona właśnie tłumaczeniu powieści *Doktor Żywago*, z której dowiadujemy się nie tylko o kwestiach merytorycznych, lecz także o szczegółach technicznych, np. jakiego typu maszyny do pisania używał J. Stempowski, jakich preferował producentów taśmy, gdzie najchętniej kupował artykuły piśmiennicze itp.

Natomiast próżno szukać w tej wymianie rozważań na temat roli przekładów literatury rosyjskiej w kontekście polsko-rosyjskich stosunków kulturalnych. J. Stempowski daleki był od postrzegania swojej pracy przekładowej w ramach misji kulturowej, literackiej czy politycznej¹⁷. „Powieść jego [Pasternaka] nie jest żadną rewelacją pod względem artystycznym, ale daje się czytać i to wystarcza w tej sytuacji do pozostawienia jakiegoś śladu” – pisał J. Stempowski do M. Dąbrowskiej w liście z 30 czerwca 1959 roku [Dąbrowska... 2010, 3, 42]. Zatem to nie względy artystyczne zachęciły go do podjęcia translatorskiego trudu. W tym przypadku zdecydowały dwie kwestie. Przede wszystkim finansowa. Jak podaje Andrzej S. Kowalczyk, honorarium tłumacza wyniosło 800 dolarów, kwota ta przy skromnym trybie życia pisarza zabezpieczała środki do egzystencji na pół roku [Dąbrowska... 2010, 3, 26].

J. Stempowski zdecydował się na tytaniczną pracę po 10 godzin dziennie przez okres kilku miesięcy jeszcze z jednego powodu. Traktował to zajęcie jako rodzaj terapii po przebytej chorobie. Lekarze, podejrzewając nowotwór ucha, przeprowadzili operację, której następstwem był nawrót choroby Ménière'a, objawiający się dusznością, stanami lękowymi, utratą orientacji przestrzennej:

Tłumaczenia tego podjąłem się jako pewnego rodzaju kuracji, w nadziei, że wdrożę się znów do pracy i pozbędę resztek niedomagań mózgowych, pozostałych po letniej historii. Przewidywania te okazały się słuszne, bo pracuję znów doskonale. (...) Do końca maja będę musiał pracować nad tym tłumaczeniem bez wytchnienia, po 10 godzin na dzień, unikając wszelkich dystrakcji, bo w końcu tego okresu będę

i historyczny. Szerzej na temat korespondencji dwojga pisarzy w kontekście polsko-rosyjskich stosunków literackich zob. [Obłąkowska-Galanciak (NDiaye) 1999; NDiaye 2018, 37–47].

¹⁷ Stempowski niejednokrotnie mówił o pracy tłumacza wyłącznie jako źródle pozyskania środków na emigracyjną egzystencję. Po tym, jak otrzymał prawo stałego pobytu w Szwajcarii, pracował jako tłumacz w poselstwie argentyńskim w Bernie, co podsumował w następujący sposób: „zajęcie beznadmiejnie nudne (...), które nie ma żadnego usprawiedliwienia prócz konieczności zarobku” (list do Józefa Czapskiego z 3 czerwca 1953 r.). Cyt. wg [Jerzy Stempowski, online].

pewnie na granicy wytrzymałości fizycznej. Robota ta uwolni mnie na cały rok od wszelkich kłopotów materialnych [Dąbrowska... 2010, 3, 25].

Przedstawione fragmenty kultury epistolarnej pozwalają zatem lepiej poznać wybitne indywidualności XX wieku. Zawartość analizowanej korespondencji pozwala również odtworzyć wiele interesujących faktów z zakresu praktyki przekładu literatury rosyjskiej na język polski, a także złożonej sytuacji w stosunkach polsko-rosyjskich w okresie powojennym.

Publikacja powieści B. Pasternaka okazała się ogromnym sukcesem wydawniczym. *Doktor Żywago* w tłumaczeniu J. Stempowskiego i J. Łobodowskiego był publikowany pod patronatem „Kultury” w kolejnych latach i rozpowszechniany w drugim obiegu. Ukazało się pięć wydań, dwa w 1959 roku, w 1967¹⁸, 1972 i 1974. Końcowy efekt przekładu *Doktora Żywago* pióra J. Stempowskiego zadowolili zarówno inicjatora całego przedsięwzięcia – J. Giedroycia, jak i B. Pasternaka. Natomiast negatywną ocenę wyraziło wielu doświadczonych tłumaczy i znawców literatury rosyjskiej, m.in. Andrzej Drawicz¹⁹. W istocie krótki czas realizacji (600-stronicowy utwór został przetłumaczony w niecałe 4 miesiące) oraz brak słowników języka polskiego, na który uskarżał się J. Stempowski, nie sprzyjały rzetelności warsztatowej²⁰. Nawet M. Dąbrowska, która określiła J. Stempowskiego „kongenialnym translatozem”, wskazywała na liczne błędy językowe (list z 12 sierpnia 1959 roku) [Dąbrowska... 2010, 3, 48–52]. Alicja Wołodźko-Butkiewicz była mniej powściągliwa w ocenie krytycznej, wskazując na brak doświadczenia Jerzego Stempowskiego w tłumaczeniu literatury rosyjskiej, skromną wiedzę oraz nieznaną przez tłumacza realiów kulturowych [Wołodźko-Butkiewicz 2013, 170–171].

Bibliografia

Teksty

Dąbrowska Maria, Stempowski Jerzy. 2010. *Listy*. T. 1: 1926–1953. T. 2: 1954–1958. T. 3: 1959–1965. Oprac., wstęp i przyp. Kowalczyk A.S. Biblioteka „Więzi”. T. 22. Warszawa: Towarzystwo „Więź”.

¹⁸ Wydanie zostało uzupełnione o stenogram zebrania pisarzy moskiewskich z 31 października 1958 r.

¹⁹ Do uwag tłumacz ustosunkował się w artykule *Puryzm językowy a przekład* [Hostowiec 1960, 114–119].

²⁰ Szczegółowa analiza konkretnych rozwiązań translatorskich oraz studium porównawcze istniejących przekładów wymaga jednak oddzielnego omówienia, któremu zamierzamy poświęcić odrębne opracowanie.

- Jerzy Giedroyc – Zdzisław Najder. Listy 1957–1985*. 2014. Oprac., przyp. i wstęp Habielski R. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury–Stowarzyszenie Instytut Literacki Kultura.
- Pasternak Borys. 1957a. *Doktor Żiwago* (fragm.). Przeł. Mongirdowa M. „Opinie. Kwartalnik poświęcony kulturze rosyjskiej” nr 1: 14–41.
- Pasternak Borys. 1957b. *Il dottor Żiwago*. Trad. Zvetermich P.A. Milano: Romanzo.
- Pasternak Borys. 1959. *Doktor Żiwago*. Przeł. Hostowiec P. Wiersze w przekł. Łobodowskiego J. Paryż: Instytut Literacki.
- Pasternak Borys. 1973. *Drogi napowietrzne i inne utwory*. Przekł. i wstęp Pollak S. Warszawa: Czytelnik.
- Pasternak Borys. 1987a. *Doktor Żywago* (fragm.). Przekł. Mongirdowa M. „Polityka” nr 9: 14–41.
- Pasternak Borys. 1987b. *Doktor Żywago*. Przekł. Mongirdowa M. i Grodzicki B. (od nr 14 przekł. wyłącznie B. Grodzickiego). „Argumenty” nr 11–51/52.
- Pasternak Borys. 1987c. *Doktor Żywago*. Przeł. Śniatyński J. „Życie Literackie” nr 11–52.
- Pasternak Borys. 1988a. *Doktor Żywago*. Przeł. Grodzicki B. „Argumenty” nr 1–10.
- Pasternak Borys. 1988b. *Doktor Żywago*. Przeł. Śniatyński J. „Życie Literackie” nr 1–2.

Słowniki

Polski słownik biograficzny. 2004–2005. T. XLIII. Warszawa–Kraków: Polska Akademia Nauk–Polska Akademia Umiejętności.

Opracowania

- Čipicka Krystyna. 1993. *Zametki o sud'be „Doktora Živago” v Pol'se*. „Studia Rossica Posnaniensia” nr 24: 67–73 [Чипицка Крыстына. 1993. *Заметки о судьбе „Доктора Живаго” в Польше*. „Studia Rossica Posnaniensia” nr 24: 67–73].
- Echa decyzji o przyznaniu Nagrody Nobla B. Pasternakowi*. 1958. „Trybuna Ludu” nr 299: 6.
- Hostowiec Paweł. 1960. *Puryzm językowy a przekład*. „Kultura” nr 9 (155): 114–117.
- Jerzy Stempowski*. (online) <http://www.wolnaeuropa.pl/index.php?id=307&id2=274> (dostęp 27.05.2018).
- Kudel'skij Zdislav. 2011. *Sdelajte vsë, čto v vaših silah, čtoby izdat' Pasternaka*. „Novaâ Pol'sa” № 9. (online) <https://novpol.org/ru/SJ0UIIdGws-/SDELAJTE-VSYo-ChTO-V-VAShIH-SILAH-ChTOBY-IZDAT-PASTERNAKA> (dostęp 9.06.2018) [Кудельский Здислав. 2011. *Сделайте всё, что в ваших силах, чтобы издать Пастернака*. „Новая Польша” № 9. (online) <https://novpol.org/ru/SJ0UIIdGws-/SDELAJTE-VSYo-ChTO-V-VAShIH-SILAH-ChTOBY-IZDAT-PASTERNAKA> (дostęp 9.06.2018)].
- L. Oszanin o B. Pasternaku (referat wygłoszony na Plenum Zarządu Moskiewskiego Oddziału Pisarzy). 1957. „Nowa Kultura” nr 7: 12.
- Lobodovskij Źezef. 2016. *Nevzгоды переводчика*. „Novaâ Pol'sa” № 12 (191): 73–78 [Лободовский Юзеф. 2016. *Невзгоды переводчика*. „Новая Польша” № 12 (191): 73–78].
- Micner Petr. 2017. *Doktor Živago na stanke parižskoj „Kul'tury”*. „Novaâ Pol'sa” № 4 (195): 41–48 [Мицнер Петр. 2017. *Доктор Живаго на станке парижской „Культуры”*. „Новая Польша” № 4 (195): 41–48].
- NDiaye Iwona Anna. 2018. *Z dziejów polsko-rosyjskich stosunków literackich (korespondencja Marii Dąbrowskiej Jerzego Stempowskiego)*. 2018. „Acta Polono-Ruthenica” nr XXIII/I: 37–47.
- O postępkach członka Związku Pisarzy ZSRR B. Pasternaka uwłaczających tytułowi pisarza radzieckiego (tekst uchwały dotyczącej usunięcia B. Pasternaka ze Związku Pisarzy ZSRR)*. 1959. „Literatura Radziecka” nr 1: 179–180.
- Obląkowska-Galanciak (NDiaye) Iwona Anna. 1999. *Dymitr Filozofow i Maria Dąbrowska. Z historii polsko-rosyjskich kontaktów kulturalnych w dwudziestoleciu międzywojennym*. „Acta Polono-Ruthenica” nr IV: 338–348.
- Pasternak usunięty ze Związku Pisarzy ZSRR (omówienie uchwały prezydium Zarządu Związku Pisarzy ZSRR)*. 1958. „Trybuna Ludu” nr 302: 2.

- „*Vie Nuove*” o Doktorze *Żywago*. 1958. „*Życie Literackie*” nr 3: 11.
- W cieniu doktora Żywago*. Rozmowę z Ziemowitem przeprowadziła Anna Żebrowska. 2013. „*Przegląd*”, listopad. (online) <http://www.tygodnikprzeglad.pl/cieniu-doktora-zywago/> (dostęp 21.04.2018).
- Wołodźko-Butkiewicz Alicja. 2013. *O konieczności kształcenia w Polsce tłumaczy rosyjskiej literatury pięknej (refleksje tłumacza-praktyka)*. W: *Translatoryka. Koncepcje – modele – analizy*. Red. Grucza S., Marchwiński A., Płużyczka M. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Instytutu Kulturologii i Lingwistyki Antropocentrycznej: 164–172.

Summary

From the history of the Polish translation of Pasternak’s novel *Doctor Zhivago* (based on the correspondence of Jerzy Giedroyc and Gustaw Herling-Grudziński and Jerzy Stempowski and Maria Dąbrowska)

This article recalls the circumstances of the first edition of the novel by Boris Pasternak, *Doctor Zhivago*, in Polish translation, which appeared in 1959 in volume XLIV of the Biblioteka “Kultury” series, published by the Paris Literary Institute. Reconstruction of the history of this publishing initiative in the context of the political situation is possible thanks to historical sources preserved in the Paris and Warsaw archives, publications in periodicals, memoirs and epistolary culture. The circumstances in which the typescript was imported to Poland and in which the Literary Institute obtained a license for a Polish translation, the choice of translator, and Jerzy Giedroyc and Gustaw Herling-Grudziński’s correspondence are discussed. An important source of information is the lively correspondence between Maria Dąbrowska and Jerzy Stempowski, the son of a publicist and social activist, and Mason Stanisław Stempowski, a longtime life partner of the writer. The fragments of epistolary culture discussed here allow a better understanding of these outstanding individuals of the twentieth century. The content of the correspondence analyzed also allows us to reconstruct many interesting facts from the field of translating Russian literature into Polish, as well as the complex situation of Polish-Russian relations in the post-war period.

Key words: reception of Russian literature in Poland, literary translation of Boris Pasternak, *Doctor Zhivago*, Maria Dąbrowska, Gustaw Herling-Grudziński, Jerzy Giedroyc, Jerzy Stempowski

Kontakt z Autorką:
anna.ndiaye@uwm.edu.pl